

ÚVOD

Předmětem této práce je činnost maďarské reformované inteligence v českých zemích na počátku národního obrození. Jde tu o monografické zpracování jedné velmi závažné části česko-maďarských vztahů na sklonku 18. a počátku 19. stol. a zároveň o dílčí příspěvek k poznání českého národního obrození, k jehož hlubšímu objasnění lze dospět jedině cestou podrobného monografického studia, jež by osvětlilo v celé hloubce i širší nejzávažnější otázky obrozenské problematiky.¹ K nejdůležitějším z nich náleží společenská skladba české obrozenské společnosti, vzájemný vztah jednotlivých společenských vrstev a základních vnitřních i vnějších podnětů jejich rozvoje. K řešení těchto nejzávažnějších problémů se pokouší dílčím způsobem přispět i tato práce, zkoumající jeden výsek české obrozenské skutečnosti v celé jeho souvztažnosti sociálně hospodářské a ideologické. Na působení maďarské reformované inteligence mezi českým lidem na sklonku 18. a počátku 19. století lze studovat na určitém konkrétním případě zejména úlohu lidu a inteligence v českém národním obrození s celým jejím složitým třídně společenským a ideově politickým pozadím.

Činnost lidových buditelů a celé české obrozenské inteligence mezi lidem byla dosud zkoumána převážně z hlediska vlivu této inteligence na lidové vrstvy, ať už šlo o proces národně uvědomovací či výchovně vzdělavatelskou práci osvíc-

¹ Několik důkladnějších dílčích monografií, např. práce Jana Novotného *O bratrské družbě Čechů a Slováků za národního obrození*, Praha 1959, a druhá část spisu Markéty Machovcové a Milana Machovce *Utopie sektářů a blouznivců*, Praha 1960, tvoří toliko počátek. Důležitým úkolem bude provést monografickým způsobem analýzu jednotlivých vrstev obrozenské společnosti a jejich vztahu k procesu českého národního obrození. Teprve na tomto základě bude možné spolehlivěji pochopit celkový obraz českého národního obrození, podložený ovšem zevrubným poznáním jeho hospodářského vývoje. Potřeba takového detailního analytického přístupu při studiu českého národního obrození vyplývá i z naší jediné marxistické historické syntézy tohoto období *Přehledu československých dějin I* (hlava X, str. 581–770), Praha 1958, i její populárně vědecké podoby v knize Josefa Kočího *Naše národní obrození*, Praha 1960, které stručně shrnují a provizorně zobecňují výsledky dosavadního bádání, jež musí nyní nutně směřovat k hlubšímu pochopení nejzávažnějších a nejméně zpracovaných otázek z obrozenské problematiky, aby tak připravilo půdu důkladné vědecké syntéze českého národního obrození — jedné z nejvýznamnějších epoch našich dějin.

censkou na poli politickém, hospodářském i kulturním. Z toho pramení jistá jednostrannost, která při nedostatku dialektického chápání vztahu lidu a inteligence vede i dnes k nesprávným závěrům. Tak např. Ján Hučko soudí, že k tomu, aby se lidové masy mohly za obrození zúčastňovat národního života „bolo im treba pomocť odstranit ťaživé dôsledky feudálneho útlaku, hmotnú i duševnú zaostalosť, rozviť ich zdravé ľudské jadro, prebudiť k národnému životu a postupne ich priviesť na úroveň aktívneho činiteľa obrodenského procesu. A tu sme pri koreňoch činnosti obrodenskej generácie vo vzťahu k ľudu“.² Nehledě na to, že důsledky feudálního útlaku mohla odstranit jen likvidace feudalismu, je tento soud chybný především tím, že počítá se zapojováním lidu do obrození a jeho probouzením k národnímu životu, ačkoliv lid sám tvořil společenskou základnu národního obrození, jednak jako hlavní uchovatel národního jazyka a povědomí a za druhé jako nejmasovější protifeudální činitel společenský, mající největší zájem na důsledné likvidaci feudalismu a pokrokovém revolučním vývoji své země v tomto období. Lid není třeba povyšovat na aktivního činitele obrození a národního vývoje, neboť je právě v těch nejzákladnějších otázkách společenského a národního vývoje činitelem nejaktivnějším. Obrození mohla lid poučovat o pokročilejších hospodářských metodách a povznášet i kulturně, nemusila jej však učit nenávisti k feudalismu ani lásce k rodnému jazyku, zde se naopak mohla učit od lidu a míru její pokrokovosti určoval zejména stupeň jejího ztotožnění s antifeudálním bojem lidu a poměr k jeho jazyku a kultuře. Teprve úzké sepětí s lidem dávalo lidovýchovné práci české obrození charakter; při hodnocení její činnosti třeba se vždy ptát, zda sloužila třídám potlačovaným či třídám vládnoucím. Jednostranné pojetí vztahu lidu a inteligence, podceňující aktivní tvůrčí úlohu lidu, se u nás projevilo i v literární historické tezi o včleňování folklóru do obrození, jejímž autoři nepochopili vzájemnou souvislost lidové slovesnosti a umělé literatury v celonárodním soukolu literárním.

Nelze totiž vidět lid v duchu starších názorů jenom jako objekt snah lidovýchovných buditelů, nýbrž také jako subjekt, který nejen přijímá, ale rovněž dává. Čeští buditelé byli v lidovém prostředí ovlivňováni netoliko lidovou kulturou, ale též antifeudálním smýšlením lidu a nepůsobili v něm pouze jako představitelé určitých společenských sil lidu nepřátelských, např. církve, vrchností atd., nýbrž i jako zástupci pokrokové inteligence spjaté s lidem. Jejich funkci třeba posuzovat vždy třídě a neabstrahovat představitele českého národního obrození od jednotlivých společenských proudů i celkové společenské situace doby. Příklon k sna-

² Ján Hučko, *Výchovno-vzdelávacia činnosť buditeľov ľudu na počiatku slovenského národného obrodzenia*, Historické štúdie IV, Bratislava 1958, str. 90.

³ Programovým výrazem toho je stať Felixe Vodičky a Karla Dvořáka *Včleňování folklóru do obrození literatury*, Česká literatura 1955, č. 4. Touto koncepcí jsou poznamenány i příslušné partie *Dějiny české literatury II*, Praha 1960.

hám českého národního obrození nemůže být sám o sobě znakem pokrokovosti, proto u tzv. lidových buditelů nutno vždy diferencovat, nelze z nich činit po vzoru starší buržoazní literární historie a historie ideální představitele českých národních snah a posuzovat je bez zřetele k jejich společenské funkci a na druhé straně je nelze ani mechanicky označovat nálepkou loyálnosti a konzervativismu — jak to učinil v poslední době Karel Kosík⁴ — a tím je klást na periferii českého obrozenského procesu, přestože měli nejbliže k základní společenské síle českého obrození — k lidu.

Zkoumání vztahu lidu a inteligence v národním obrození předpokládá ovšem také základní znalost situace lidu a lidového myšlení za obrození i konkrétní rozbor pojmu český lid v tomto období. V Sovětském svazu diskutovali v letech 1953—1955 o leninském pojetí lidu a z diskuse vyšla vítězně rovněž u nás percipovaná definice Butěnkova.⁵ Z názorů Butěnkových vyplývá, že pro antagonistické společnosti lze rozumět pod pojmem lid především „vykořisťované pracující třídy“. Správným vodítkem zde mohou být směrnice Vladimira Iljiče Lenina, který žádal, aby se k určení obsahu pojmu lid přistupovalo historicky. bralo se přitom za základ třídni rozvrstvení společnosti a aby se přihlíželo ke konkrétnímu průběhu historického vývoje.⁶ U nás jsme teprve na počátku takového hlubšího zkoumání, a proto se nelze divit rozpakům, s nimiž se setkáváme při pokusech o detailnější vymezení pojmu lid v určité historické situaci.

Tato práce se zabývá pouze jednou vrstvou lidu, lidem venkovským, mezi nímž u nás maďarská reformovaná inteligence působila. Význam venkovského lidu pro rozvoj národních hnutí v období dovršování přechodu od feudalismu ke kapitalismu zdůraznil Vladimír Iljič Lenin v práci „O právu národů na sebeurčení“, kde přihlížel zejména k poměrům rakouským a ruským. Lenin zde napsal, že pro toto období „je typické probuzení národních hnutí, do nichž bylo v souvislosti s bojem za politickou svobodu vůbec a za národní práva zvláště zataženo rolnictvo jako nejpočetnější vrstva obyvatelstva, která se nejtěžší rozhybává“.⁷ Třebaže v počátcích našeho národního obrození si české národní hnutí nekladlo cíle vysloveně politické, není pochyb o tom, že to byl právě venkovský lid, jenž tvořil v této době jádro českého národa a masovou základnu, na níž se mohl zdárně rozvíjet proces českého národního obrození.

Vzhledem k tomu, že evangelíci helvetského vyznání se u nás vyskytovali po vydání tolerančního patentu takřka výhradně na venkově, působila maďarská

⁴ Karel Kosík, *Česká radikální demokracie*, Praha 1958, str. 71.

⁵ A. P. Butěnkova, *O obsahu pojmu lid*, *Dějepis ve škole* 1955, č. 10 (překlad ruského originálu z *Voprosů istorii* 1955, č. 4). U nás se Butěnka dovolávali kupř. Bedřich Šindelář, *Ohlas maďarské revoluce 1848—1849 na Moravě a ve Slezsku*, *Rozpravy ČSAV*, roč. 69, seš. 3 (řada SV), Praha 1957, str. 4 a Ján Huček o. l. c., str. 90—91.

⁶ Tamtéž (čes. vyd.), str. 447.

⁷ Vladimír Iljič Lenin, *O právu národů na sebeurčení*, *Spisy* sv. 20, Praha 1957, str. 407—408.

reformovaná inteligence vesměs v našich dědinách a venkovských městečkách, kde přišla do úzkého styku s venkovským lidem. Tato sama o sobě významná skutečnost nabývá zvláštní důležitosti tím, že se zde dochoval materiál, který nám umožňuje tento styk sledovat tak, že se v něm obráží i tvůrčí aktivita lidových vrstev a jejich ideové působení na maďarské reformované pastory a učitele. Toto působení bylo podmíněno ve značné míře také sociálními poměry, v nichž žili. Sklon k radikálnějším, antifeudálně zahroceným názorům nalézáme u maďarské reformované inteligence zvláště v chudším, sociálně neklidném lidovém prostředí (Valašsko, Českomoravská vysočina). Naproti tomu tam, kde v třídním rozvrstvení vesnice převažovaly bohatší vrstvy selské (Polabí, jižní Morava), bylo také mezi maďarskými pastory a učiteli mnohem více živilů konzervativních, oddaných feudálnímu systému. Toto srovnání nás vede i k pochopení negativní úlohy tolerovaných církví jako pomocníka a ideového obhájce feudálního pořádku. Počáteční záporný postoj některých feudálních vrchností a státních úřadů k josefinské toleranci se měnil postupem doby v aktivní podporu, neboť stále zřetelněji vystupovala do popředí užitečnost tolerovaných církví pro vládnoucí třídy. O to se mnoho zasloužila i kalvínská hierarchie a magnáterie maďarská. Celková krize feudalismu obrážející se v souvislosti s výše uvedenými sociálními poměry a ideovým vlivem lidovým nejintenzivněji v řadách vesnických pastorů a učitelů však způsobila, že tato základní feudálně ochranná funkce tolerovaných církví byla u maďarské reformované inteligence na českém venkově silně narušována a podlamována. K tomu jistě přispěly také ideové podněty, jež si tato inteligence přinášela ze společensky neobyčejně probudilých kalvínských škol maďarských, značně ovlivněných pokrokovými buržoazními tendencemi západoevropskými, a to prostřednictvím kalvínských středisek v Holandsku a Švýcarsku.

S tím souvisí další závažná akce, na níž se významně podílela maďarská reformovaná inteligence v českých zemích. Jde o růst české obrozené inteligence lidového původu, jež u nás spadá do období dovršování přechodu od feudalismu ke kapitalismu a který byl do značné míry podmíněn josefinskými reformami, zejména patentem o zrušení nevolnictví. Tento patent napomohl dalšímu rozvoji kapitalismu tím, že umožnil, aby masy zproletarizovaných nevolníků byly zbaveny otrocké vázanosti k půdě, aby byly „osvobozeny“ a přeměněny ve „svobodnou pracovní sílu“.⁸ Umožnil tím také volnější přístup na studie dětem z poddanských rodin. To mělo velký význam zvláště pro rodiny evangelíků. Po vydání tolerančního patentu bylo českým evangelíkům povolováno — i když v omezené míře — navštěvovat evangelická učiliště v Uhrách, s jejichž slovenským luteránským školstvím udržovali tajně živé styky i v období temna, kdy se tam uchýlovali zejména studenti z Moravy a Slezska.⁹ Příklon ke kalvinismu,

⁸ *Přehled československých dějin I.* Do roku 1848. Praha 1958, str. 587.

⁹ Bohumil Sobotík, *Východoslovenské ordinace 1614–1741 a české země*, Ostrava 1958. (Historická edice Slezského ústavu v Opavě, sv. 12.)

pramení z odporu k obřadnickému luterství, připomínajícímu jim katolickou pompu, vedl české evangelíky po r. 1781 také na reformované školy maďarské do Šarišského Potoku, Debrecína, Nagykőröse aj., zaměřené vzhledem ke své společenské vázanosti mnohem pokrokověji než silně konzervativní luteránské školy slovenské. Značnou zásluhu na tom měli ti maďarští reformovaní pastoři a učitelé v Čechách a na Moravě, kteří zajišťovali českým studentům bezplatné zaopatření v alumnátech maďarských kalvínských škol a u svých příbuzných v Uhrách a orodovali za ně také u státních úřadů, jež se snažily studium synů českých poddaných v Uhrách co nejvíce omezit. Zkoumat tuto stránku činnosti maďarské reformované inteligence v českých zemích, jež významně přispěla k růstu české obrozenské inteligence lidového původu, je jedním z podstatných úkolů mé práce.

Kromě toho třeba věnovat pozornost i složkám dalším, především tomu, do jaké míry a s jakým užitekem se maďarská reformovaná inteligence zapojila do českého obrozenského procesu svou činností výchovně vzdělavatelskou jako popularizátorka české obrozenské literatury, osvícenských principů kulturních a hospodářských atd. Zde nás zaujme otázka postupného počesťování příslušníků maďarské reformované inteligence v českých zemích, z nichž mnozí se pokoušeli se zdarem proniknout i v oblasti české literatury (Végh, Szalatnay, Kún), a kulturně historický přínos maďarského prostředí našim poměrům, jak se jeví v působení maďarských reformovaných pastorů a učitelů u nás, i kladný vliv českého prostředí na jejich činnost. Jde tu zejména o to, postihnout kromě specifického národně kulturního přínosu obou celků vzájemné střetání a ovlivňování ve sféře ideové.

„Maďarská reformovaná inteligence v českém obrození“ je naší první vědeckou monografií z dějin česko-maďarských vztahů. Náročnost vědeckého zpracování tohoto tématu, které bylo donedávna výhradní doménou evangelických církevních historiků, a jeho problémové bohatství i společenská závažnost byly hlavními určujícími momenty při stanovení struktury celé práce. Po první kapitole o pramenech a literatuře následuje kapitola o vzniku a organizaci maďarské reformované misie do Čech a Moravy v prostředí maďarském po vydání tolerančního patentu. Třetí kapitola líčí konkrétní společenské podmínky a dosah působení maďarské reformované inteligence mezi českým lidem v počátcích národního obrození a čtvrtá její kulturně osvětovou činnost s přínosem českému národnímu obrození. Závěrem o hlavních badatelských výsledcích se vlastní práce uzavírá.

Ke knize jsou připojeny jako samostatná část ještě dokumenty, blíže dokládající na vybraných archiváliích některé hlavní závěry knihy. Vybrané dokumenty nemají cenu pouze jako historický pramen, nýbrž také jako pramen jazykový, neboť pocházejí z konce 18. a prvních desetiletí 19. století, z doby nesmírně důležité pro konečné utváření a stabilizaci novodobé maďarštiny. Zásluhou hnutí

jazykové obnovy nastává tehdy po staletém panství latiny nový rozkvět spisovné maďarštiny, která dospěla ke kvalitativně vyššímu stupni svého rozvoje a pronikla do všech vrstev a institucí maďarské společnosti.¹⁰ Tento složitý proces, v němž představa jednotné spisovné řeči postupně překonala rozličné odstředivé tendence nářeční a místně zabarvené individuální povahy, obrážeji v plné míře i tyto dokumenty psané představiteli inteligence různého společenského postavení a nářečních oblastí. Podobný konglomerát, jaký tvoří např. maďarsky psaná korespondence reformovaných pastorů a učitelů na Moravě superintendentu Blažkovi, v němž by se sešli vedle sebe stoupenci hnutí jazykové obnovy s jejich odpůrci ovlivněnými opoziční „školou debrecínských gramatiků“, lidé nestejného vzdělání ze všech koutů Uher národnostně i dialektologicky hodně diferencovaných, by se těžko hledal i v soudobých maďarských pramenech domácí uherské provenience. Jazykovou cenu těchto písemností zvyšuje rovněž okolnost, že tyto dopisy mají, přestože vznikly z úřední potřeby, převážně soukromý ráz. V dokumentární části knihy jsme z nich přirozeně mohli uveřejnit jen nepatrný výběr s prvořadým zřetelem k historické závažnosti jednotlivých dokumentů. Pro maďarskou jazykovědu má však tato korespondence velkou hodnotu i jako celek a je pro ni významným pramenem k dějinám maďarštiny.

Závěrem své úvodní úvahy chtěl bych ze srdce poděkovat všem, kdož mně v mé práci přispěli radou a pomocí. Předním díkem jsem zavázán svým učitelům prof. Franku Wollmanovi a prof. Josefu Macúrкови, který dal k této práci podnět a poskytl k ní i cenný materiál. Neméně jsem zavázán za jejich příspěvní členům historických kateder filosofické fakulty v Brně a mnoha pracovníkům našich a maďarských archivů. Jim i všem ostatním upřímně děkuji!

V Brně 10. ledna 1961.

Autor

¹⁰ Z obsáhlé literatury o hnutí jazykové obnovy si podržela po stránce materiállové dosud základní význam práce Vilmosa Tolnaie *A nyelvújítás*, Budapest 1929. Základní marxistické hodnocení podává příslušná část kolektivního díla maďarských literárních historiků *A magyar irodalom története 1849-ig*, Budapest 1957.